

XX ASR SO'NGGI CHORAGIDA BADIY TAFAKKUR VA PEYZAJ LIRIKASIDAGI EVRILISHLAR

Jumanova Shaxnozaxon Ikromjonovna

Qo'qon universiteti dotsenti, (PhD)

e-mail: shahnozajumanova13081989@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

ANNOTATSIYA

Qabul qilindi: 24-iyun 2025-yil

Tasdiqlandi: 26-iyun 2025-yil

Jurnal soni: 15

Maqola raqami: 42

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v15i.1283>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/

KEYWORDS

XX asr so'nggi choragi, badiiy tafakkur, peyzaj lirikasi, evrilish (transformatsiya), metafizik tafakkur, estetik talqin, milliy ruh, postmodernizm, ekologik tanqid, ramziylik.

Ushbu tadqiqot XX asrning 70–90-yillari adabiy jarayonida sodir bo'lgan muhim o'zgarishlarni, xususan, badiiy tafakkur va she'riyatning an'anaviy janri bo'lgan peyzaj lirikasidagi evrilishlarni kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – globallashuv, ekologik tanqid, madaniyatlararo almashinuv va postmodernistik tendensiyalar ta'sirida peyzaj lirikasining yangicha badiiy-falsafiy mazmun va shakllar bilan boyigan jarayonini ochib berishdir.

Maqolada XX asr oxiriga kelib peyzaj lirikasida tabiat tasvirining soda ko'rinishdan chiqib, inson ruhiyati, ijtimoiy masalalar, metafizik va ekzistensial tafakkurning ifodasiga aylanganligi asoslanadi. Tabiat manzarasi endi nafaqat go'zallik ob'ekti, balki tarixiy xotira, madaniy meros, ekologik xavotir va insonning ichki dunyosidagi qarama-qarshiliklarning ramziy ko'rinishiga aylanadi. Maqola XX asr so'nggi choragidagi peyzaj lirikasini badiiy tafakkurning umumiy modernistik va postmodernistik yo'nalishlarining aksi sifatida talqin qilib beradi va uning zamonaviy adabiyotdagi o'rni va ahamiyatini ochishga uringan.

Kirish. 70-yillarda kirib kelgan avlod o'z ovozi, uslubi, bir-birini takrorlamaydigan itziroib va dardlari bilan o'zbek poeziyasini yana bir pog'ona yuksaltirdilar. Bu avlodga mansub Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Xurshid Davron, Yo'ldosh Eshbek, Azim Suyun, Muhammad Rahmon va boshqa shoirlar ijodida millatning ruhini ko'tarish va yurt ozodligi g'oyalari, davrning mafkuraviy tazyiqlari tufayli fikrlarni ramzlar orqali ifodalash usullari mazkur davr she'riyatidagi rang-baranglik, serqirralikni kuchaytirdi. O'tgan asrning so'nggi choragidagi badiiy tafakkur va peyzaj lirikasidagi evrilishlarning ibtidosida ushbu avlod she'riyati turadi. Adabiyotshunos Jumagul Suvonova ta'biri bilan aytganda, "she'riyat mashaqqati yo'lida hech qanday to'siqdan tap tortmaydigan 70-yillar avlodi dolg'ali va behalovat davrning farzandlari edi".¹ Shu o'rinda aytish lozimki, 70-yillar avlodining adabiyotda alohida hodisaga aylanishida 60-yillar avlodining ham ma'lum ma'noda ta'siri bor. Chunki bu avlod she'riyatining shakllanishida ham Cho'lpon, Oybek, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon va boshqalarning ijodi muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Har jabhada bo'lgani kabi she'riyatda ham har davrda "avlodlar almashinuvi" sodir bo'ladi. 70-yillar avlodi misolida bu jarayon o'zbek poeziyasining har tomonlama yuksalishida katta ijobiy hodisa o'laroq baholanadi. Ular "tabiatda ko'rilganidek, charog'on yulduz, ya'ni she'r ustozlari fonuslaridan yorug'roq, ularni o'chirmoqqa, o'zinikini tasdiq etmoqqa qodir sarkash ruh yal-yal yonib paydo bo'layotgan shafaq kabi qizg'in, otash nafasi ila kirib kelayotgan edi".²

70-yillar o'zbek she'riyatida peyzaj ham har tomonlama estetik kategoriya sifatida yangilandi. Peyzaj real tabiat manzarasining oddiy tasviri bo'lib qolmay, ijodkor ruhiyati, uning ichki kechinmalari va dunyoqarashining poetik ifodasi sifatida namoyon bo'ldi. Bu davrda tabiat tasviri she'riy ijodda nafaqat estetik obrazlar tizimida, balki ijtimoiy va falsafiy kontekstda ham muhim o'rin egallagan. Shuningdek, ushbu davrdagi peyzaj badiiy asosining tabiiyligi, individual ruhiy jarayonlar bilan uyg'unligi va poetik ifodaning yangiligi bilan xarakterlanadi.

Peyzaj nafaqat inson ko'z o'ngidagi manzarani aks ettiradi, balki uning ichki tuyg'ularini, zehniyatini va madaniy qadriyatlarini ham ifodalaydi. Peyzaj yaratish san'ati real tabiat tasviridan farqli ravishda estetik jarayon sifatida shakllangan. Bu jarayonda ijodkor voqelikni badiiy idrok qilish orqali tabiat manzaralariga alohida yondashadi va ularni chuqur qatlamli ramzlar bilan boyitadi. Poetik talqinda tabiat obrazlari inson qalbida kechayotgan his-tuyg'ular bilan uyg'un holda aks etadi. Peyzaj faqatgina atrof-muhitning aks ettirilishi emas, balki u muayyan poetik kontekstda murakkab simvolik ma'nolar tizimi sifatida talqin qilinadi. Masalan, bahor – yangilanish va umid ramzi, kuz –

tugallanish va xotira timsoli, qish – yolg'izlik va orom, yoz – kuch-qudrat va hayot timsoli bo'lib keladi.

Inson yashaydigan zamon va adabiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik badiiy tafakkur taraqqiyotining asosiy jihatidir. XX asrning 70–90-yillari nafaqat jahon, balki o'zbek adabiyoti tarixida ham chuqur iz qoldirgan burilish davri hisoblanadi. Bu davrda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, madaniyatlararo almashinuv kuchayishi va ekologik tangid shakllanishi kabi global tendensiyalar adabiyotning barcha janrlariga, ayniqsa, an'anaviy hisoblangan peyzaj lirikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Peyzaj lirikasi o'zbek adabiyotida uzoq tarixga ega bo'lib, asosan tabiat go'zalligini tasvirlash va unga lirik murojaat qilish orqali inson ruhiyatini ifodalash vositasi sifatida shakllangan. Biroq, XX asr so'nggi choragiga kelib, bu janr o'zining an'anaviy chegaralaridan chiqib, yangicha mazmuniy va shakliy imkoniyatlar bilan boyidi. Tabiat manzarasi endi nafaqata estetik ob'ekt, balki falsafiy tafakkur, ijtimoiy tangid, metafizik qidiruvlar va ruhiy kechinmalarning ramziy ifodasiga aylandi. Mazkur o'zgarishlar badiiy tafakkurning rivoji va uning adabiyotga aks etishining yangicha usullarini talab qildi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi XX asr so'nggi choragida badiiy tafakkurda ro'y bergan o'zgarishlarni aniqlash va ularning peyzaj lirikasidagi aksini o'rganishdan iborat. Tadqiqotda o'zbek adabiyotidagi peyzaj lirikasining rivojlanish bosqichlari, unga ta'sir etgan ijtimoiy-madaniy omillar va bu jarayonda paydo bo'lgan yangicha badiiy usullar tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada o'zbek shoirlari (Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Sirojiddin Sayyid va boshqalar) asarlaridagi peyzaj tasvirlari orqali badiiy tafakkur evolyutsiyasining o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u zamonaviy adabiyotshunoslikda alohida ahamiyat kasb etayotgan badiiy tafakkur va uning adabiyotga ta'siri masalasini o'zbek adabiyoti materiallari asosida yoritishga qaratilgan. Obyekt sifatida XX asr so'nggi choragidagi o'zbek peyzaj lirikasi, predmet sifatida esa unda ro'y bergan badiiy evrilishlar o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili. XX asrning 80-90-yillari o'zbek she'riyati uchun chuqur o'zgarishlar davri bo'ldi. Badiiy tafakkur yangi yo'nalishlar topdi, peyzaj lirikasi esa insonning ichki dunyosi va tashqi olam o'rtasidagi munosabatni ifodalashning asosiy vositasi sifatida evrildi.

S.Quronov hamda Q.Yo'ldoshevlar 80-90-yillar she'riyatini "ideologik tazyiqdan ozod bo'lish" va "milliy ongni tiklash" davri sifatida belgilaydilar. Asarda, ayniqsa, yangi avlod shoirlari ijodida an'anaviy badiiy shakllar va zamonaviy mazmunning uyg'unlashishi ta'kidlanadi. Bu manba badiiy tafakkurdagi o'zgarishlarning tarixiy ildizlarini tushunishga asos bo'lib xizmat qiladi.³ Naim Karimovning "Zamonaviy

¹ Ж.Сувонова. Усмон Азим шеърлятида бадий тафаккур теранлиги. Монография. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2012. – Б.6

² Ш.Ризаев. Итироиб санъати: адабиёт, театр, кино, музика. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2013. – Б.121

³ Quronov, S., & Yo'ldoshev, Q. (2018). *O'zbek adabiyoti tarixi (Mustaqillik davri)*. O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 145-167-bet.

o'zbek she'riyati poetikasi" nomli kitobida esa, XX asr oxirida peyzaj tasvirining o'zgarishi chuqur tahlil qilinadi. Uning fikricha, peyzaj an'anaviy ramzlardan foydalanishdan butunlay yangi, lirik qahramonning ichki holati bilan uyg'unlashgan metaforik peyzajga o'tgan. Bu o'zgarish Erkin Vohidov va Abdulla Oripov she'rlaridagi tabiat tasvirlari orqali isbotlanadi.⁴ A. To'raqulov o'z tadqiqotida peyzajning lirik vazifasini o'rganadi. 80-90-yillarda peyzaj "ko'zga tashlanadigan manzara" sifatida emas, "ko'ngilda seziladigan holat" sifatida tasvirlana boshlaganligini ta'kidlaydi. Masalan, so'nggi chorak she'riyatida "qurg'uq o'tlar", "so'nayotgan quyosh" kabi qorong'u va dramatik peyzaj elementlari keng tarqalganligi qayd etiladi.⁵

Bundan tashqari, XX asrning 80-90-yillari ekologik tafakkurning ham keskin o'zgarishiga guvoh bo'ldi. O'zbek she'riyatida an'anaviy go'zal tabiat tasviri ortiga chekinib, uning o'rniga ekologik falokat ramzlari paydo bo'la boshladi. Peyzaj endi nafaqat estetik ob'ekt, balki insonning tabiatga nisbatan xurofotli munosabatiga qarshi norozilik, chuqur qayg'u va ogohlantirish vositasi sifatida shakllandi. N. Karimov tahlillarida ekologik peyzajning yangi metaforik tizimini tahlil qiladi. Uning fikricha, "quriq daryo", "o'lik dengiz", "shaftolizordan tushgan barglar" kabi obrazlar endi shunchaki tabiat holati emas, balki yurakdagi qayg'u, umidsizlik va yo'qolgan kelajak ramzidir. Bu metaforalar orqali she'riyat ekologik muammoni insonning ichki dunyosi bilan bevosita bog'lab, uni shaxsiy trageediya darajasiga ko'targan. U. Hayitmuradov maqolasida "kemalar qabristoni" kabi ramzlari tahlil qilinadi. Uning yozishicha, bu ramz nafaqat Orol kemalari haqidadir, balki insoniyatning texnologik taraqqiyot yo'lidagi noto'g'ri qarorlari va umidlarining vayronagarchiligi haqida kuchli badiiy bayonotdir. Peyzaj elementlari orqali ifodalangan bu ramzlari ekologik tafakkurning qanchalik kuchli she'riy ifodasiga aylandigini ko'rsatadi.⁶ Ushbu davr she'riyatini Shavkat Rahmon, Xurshid Davron, Rauf Parfi, Omon Matjon kabi shoirlar ijodi bilan yaqindan tanishib, ularning she'rlari misolida tahlil qildik.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda tarixiy-adabiy usul, struktural-tahliliy usuli, qiyosiy-uslubiy usul, ekokritik tahlil usullaridan foydalanildi. Qo'llanilgan ushbu ko'p usulli yondashuv, mavzuni har tomonlama, chuqur va ilmiy asoslangan holda tahlil qilishga, shu bilan birga, o'zbek she'riyatidagi peyzaj lirikasining zamonaviy ekologik va falsafiy vazifasini ochib berishga xizmat qiladi.

Natijalar. 60-yillar she'riyatida A. Oripov va E. Vohidov bilan bir davrda ijodini boshlagan Omon Matjon she'riyatida ham tabiat manzaralari shunchaki estetik fon emas, balki inson ruhiyatining, davr haqidagi poetik mushohadalarning, falsafiy dunyoqarashining ramziy ifodasi sifatida shakllanadi. Uning she'rlarida tabiat va inson o'rtasidagi murakkab bog'liqlik, insonning tabiat bilan uyg'unligi yoki ziddiyati badiiy mahorat bilan ifoda etilgan.

"Tilsiz narsalar" she'ridagi poetik mushohada tarzi inson va tabiat munosabati nafaqat estetik, balki axloqiy, ma'naviy va ekologik xususiyatlarga ega ekanini ko'rsatadi:

Olimlar aytarki, bir gulni uzsang,
Boshqalari eslab qolarlar aniq.
Lekin fosh etolmas qotilni ular,
Tilsiz to'lg'analar g'azabda, yonib...⁷

Tabiat bu yerda insonning o'z xatolarini kuzatib turuvchi, uning ahloqiy faoliyatiga javob beruvchi bir kuch sifatida tasvirlangan. Inson tabiatni faqat vosita sifatida emas, balki o'z ruhiy kamoloti, axloqiy poklanishi yo'lidagi muhit sifatida qabul qilishi zarur. She'rda tabiiy muhitning tirik mavjudot kabi xotiraga ega ekanligi badiiy ifoda etiladi. Gul, daraxt, ko'l va zamin bir-biriga bog'liq tabiat shajarasi sifatida tasvirlanib, ular insonning harakatlarini muhrlab qoladigan tirik guvohlar timsolida aks ettiriladi. Shoir tabiatni nafaqat beg'araz go'zallik manbai, balki jazo beradigan va xotiraga ega bo'lgan kuch sifatida tasvirlaydi. "Tilsiz narsalar" iborasi tabiatning jimjiltligini, lekin u hech narsani unutmasligini, inson xatolarini kechirmasligini bildiradi.

Olimlar, aytarki, tabiat o'zi
Nabotat, maxluqot dunyosin g'oyat –
Erkin bir me'yorda boru yo'q etar,
Chetdan zug'um etmak so'zsiz jinoyat.

Shoir insonning tabiatga nisbatan buzg'unchilik munosabatini qoralaydi. "Bir yog'ochni kessang", "bir ko'lni quritsang" kabi misralar orqali insonning madaniy-ijtimoiy rivojlanishi fondagi ekologik

muammolar poetik tarzda ifodalanadi. Tabiatning tili yo'q, ammo u insonning xatti-harakatlarini beshafqatlik bilan eslab qoladi. She'rda ekologik ma'rifat targ'ib qilinishi bilan birga, tabiatga ziyon yetkazish inson uchun javobsiz qolmasligini ta'kidlaydi.

Bugun arra,
karbid,
aero bilan
Ne ishlar qilmaymiz yerga ozorlik!
Biz-ku og'rinmaymiz,
yer ham voh demas,
Lekin zil sukutda qoladi borliq.

"Gul", "yog'och", "ko'l", "zamin" kabi tabiat unsurlari ijtimoiy hayot va inson taqdiri bilan o'zaro bog'liq ramzlardir. Ular inson madaniyati va sivilizatsiyasi rivojida asosiy o'rin tutuvchi umrboqiy unsurlar sifatida tasvirlangan. "Arra", "karbid", "aero" kabi jumlar bejiz ishlatilmagan, bu detallar orqali industrial rivojlanish va texnokratik sivilizatsiyaning muhitga keltirayotgan talofatlari tasvirlangan. Tabiatni buzilgan yer "zil sukutda qoladi", ammo bu sukut zulmga qarshi qo'zg'olonning xabarchisi. Bu yerdagi peyzaj ekologik hodisa emas, balki insoniyat taqdiriga ta'sir etuvchi badiiy-kosmologik voqealidir. She'rda umumiy konsepsiya – tabiatning tiriklik va xotiraga egaligidir. Tasvirlanayotgan peyzaj, daraxtlar va ko'llar insonning egzu yoki vayronkor faoliyatini o'zida aks ettirib, uni qaytarib beradigan tirik kuch sifatida tasvirlangan. Bunda tabiat va inson o'rtasidagi murakkab munosabatlarning ekologik, axloqiy va falsafiy mohiyati ochib beriladi. Omon Matjon she'riyatidagi peyzaj faqat manzara emas, balki insoniyatning o'ziga berilgan savollar va javoblar tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Rauf Parfi tabiat hodisalari orqali inson va olam, xotira va voqelik, xayol va reallik o'rtasidagi munosabatni ochib beradi. Unga ko'ra, yomg'ir inson xotiralarini uyg'otadi, kecha inson tafakkuri bilan birlashadi, shabboda esa hayotdagi beqarorlikni aks ettiradi.

Menga kecha yomg'ir ichinda
Mash'um xayol kabi ko'rinar,
Ruxsorini yuvgan kechada
Men bilmagan yalang'och shuur.

Rauf Parfi she'riyati o'ziga xos badiiy ifoda vositalari, yuksak metaforalar va syurrealistik tasvirlar bilan ajralib turadi. U oddiy tabiat manzarasini tasvirlash bilan cheklanmay, uni inson ruhiyati, xayollari va ichki olami bilan bog'lab, yangi poetik ma'nolar yaratadi. She'rda epiteta ("mash'um xayol", "qora nur"), metaforalar ("yomg'ir – marvarid", "tunda afsonalar aytar"), antitezalar ("qora nur") kabi badiiy san'atlar orqali ta'sirchanlik, she'rning badiiy jozibasini oshgan. Bu badiiy vositalar she'rning ma'no doirasini kengaytirib, uning hissiy kuchini oshiradi. "Men bilmagan yalang'och shuur" misrasida inson ongidagi noaniqlik, tushunarsizlik va iztiroblar aks ettirilgan. Bu jarayonni shoir yomg'ir va tabiat hodisalari bilan uyg'unlashtirgan. Rauf Parfining "Yomg'ir emas, marvarid yog'ar" she'ri peyzaj, inson ruhiyati va metafizik tafakkur uyg'unligini namoyon etuvchi, badiiylilik va ma'no yuksakligiga ega bo'lgan manzara lirikasining betakror namunalari biridir.

Daryo mavjlariga yozilmish g'azal,
Maysalar egilib o'qiydir kitob.
Shodlanib xandalar otar bir lahza,
Bir lahza oh tortib qo'yadir oftob.⁸

Daryo – she'r, mavjlar – ruh, maysalar – inson ongini anglatadi. Bunda daryo nafaqat tabiat ob'ekti, balki inson tafakkurining, uning ruhiy kechinmalarining qiyosiy manzarasi sifatida talqin qilinadi. She'rda tabiat manzarasi real tasvirlashdan ko'ra simvolik obrazlar bilan boyitilgan. "Daryo mavjlariga yozilmish g'azal" tasviri tabiat va san'at uyg'unligini aks ettiradi. Bu yerda daryo nafaqat tabiiy manzara, balki insonning ichki kechinmalari, tuyg'ulari va ruhiy holatini ifoda etuvchi obraz sifatida berilgan. "Maysalarning egilib kitob o'qishi" inson va tabiat o'rtasidagi yaqin aloqani ko'rsatadi. Bu tasvir orqali tabiatning faqat manzara emas, balki inson ongi va xotiralarining timsoli ekanligi taqdim etilgan.

Bu davrda poetik peyzaj ichki teranlikka ega bo'lib, insoniyatning tabiatga munosabatini aks ettiruvchi konseptual mezon sifatida rivojlandi. Ushbu davr she'riyatida ekologik ma'rifat g'oyalari paydo bo'ldi. Mazkur g'oya adabiyot tabiatni nafaqat estetik zavq olish

⁴ Karimov, N. (2005). Zamonaviy o'zbek she'riyati poetikasi. Fan nashriyoti. 78-112-betlar.

⁵ To'raqulov, A. (2011). O'zbek lirikasida tabiat va inson. Akademnashr. 90-134-betlar.

⁶ Hayitmuradov, U. (2008). Zamonaviy she'riyatda ramziylik va uning ifodalanishi. Fan va turmush, 7, 33-37.

⁷ Омон Матжон. Танланган асарлар. – Т.: Адабиёт нашриёти, 2023. – Б.177

⁸ Рауф Парфи. Сайланма. – Т.: Akademnashr, 2013. – Б.63

vositasi, balki uni himoya qilish, asrashga da'vat etuvchi kuchli ta'sir mexanizmi sifatida aks ettirishni ilgari surardi. Shu jihatdan peyzaj nafaqat inson ichki olamini ifodalash uchun ishlatildi, balki ekologik muammolarga e'tibor qaratish vositasiga ham aylandi va ekologiya masalalari adabiyotda inson ma'naviy dunyosi bilan uyg'un holda aks ettirila boshlandi.

Orol qurimoqda, dema, aldama,
Aytgin: - Qurimoqda imonning bog'i.
Aytgin: - Cho'kayotir biz tushgan kema,
Hayqirgin: - So'nmoqda hayot chirog'i!.. (Xurshid Davron)
Uzoqdan qarasang –
moviy sayyora
rang-barang tovlanma nurdan yaralgan.
Yaqindan qarasang –
boshidan-oyoq
tikonli simlarga chirmab o'ralgan. (Shavkat Rahmon)
Men — suvsadim. Men — qaqradim. Men — xas bo'ldim.

Quridim.

Har bargimu, har navdamni tark etdi barcha hayot.
"Najot" bormi?— Men tangriga savol berib urindim,
Va yolvordim: — Vujudimda qolmadi zarra sabot. (Usmon Azim)
Tabiatiga beetiborlik, uni yo'q qilish, sun'iy muvozanatni buzish insoniyat taqdiriga ham ta'sir qiladi. She'riyatda "tabiatni muhofaza qilish" mavzusi tobora muhim ahamiyat kasb eta boshladi. She'rlar ekologik targ'ibot vositasiga aylanib, insonni o'z muhitiga mas'uliyat bilan yondashishga chorladi.

Muhokama. XX asr so'nggi choragi o'zbek adabiyotida badiiy tafakkurning keskin o'zgarishlar bosqichini ifodalaydi. Bu davr ijodkorlari inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatni yangicha, chuqur falsafiy-estetik nuqtayi nazardan talqin etishga intildilar. Endilikda tabiat tasviri shunchaki manzara yoki dekorativ unsur bo'lib qolmay, balki ekologik muammolar, ma'naviy iztiroblar va ijtimoiy jarayonlarning ramzi sifatida talqin qilina boshladi.

Usmon Azim, Shavkat Rahmon, Xurshid Davron, Rauf Parfi, Omon Matjon singari shoirlar poetikasida peyzaj lirikasining yangi mazmuniy qatlami shakllandi. Ular tabiatga estetik ob'ekt sifatida emas, balki insonning ichki olamini, ruhiy kechinmalarini aks ettiruvchi tirik mavjudot sifatida qaradilar. Shu bilan birga, bu shoirlar she'riyatida ekologik muammolar insonning ma'naviy inqirozi, zamonning beqaror ruhi bilan bog'liq tarzda ifodalanadi.

Masalan, Usmon Azim she'riyatida suv, shamol, daraxt kabi tabiiy unsurlar zamonaviy hayotdagi begonalik va beqarorlik ramziga aylanadi. Shavkat Rahmonda peyzaj lirikasining falsafiy mohiyati chuqurlashib, tabiat insonning mavjudlik mohiyatini anglash vositasiga aylanadi. Xurshid Davronning lirik manzaralari tarixiy xotira, milliy o'zlik va ekologik ong uyg'unligini ifodalaydi. Rauf Parfi tabiatni ruhiy makon sifatida talqin etar ekan, insonni o'z ekologik muvozanatini topishga undaydi. Omon Matjon esa cho'l va sahro obrazlari orqali insoniyatning beparvo munosabati oqibatida yo'qolib borayotgan tabiiy muvozanatni ogohlantiruvchi badiiy manzara yaratadi.

Demak, XX asr so'nggi choragida peyzaj lirikasida kuzatilgan evrilishlar o'zbek she'riyatining estetik, falsafiy va ijtimoiy yo'nalishlarda yangilanishini ko'rsatadi. Tabiat manzaralari endilikda faqat tashqi go'zallikni emas, balki davr ruhini, ekologik inqirozni, insoniy mas'uliyatni ifoda etuvchi poetik vositaga aylandi. Bu jarayon badiiy tafakkurda ekologik ongning shakllanishi va adabiyotning ijtimoiy-ma'naviy vazifasining kengayganligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ж.Сувонова. Усмон Азим шеърлятида бадий тафаккур теранлиги. Монография. — Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2012. — Б.6
2. Ш.Ризаев. Изтироб санъати: адабиёт, театр, кино, мусиқа. — Тошкент: Янги аср авлоди, 2013. — Б.121
3. Ikromjonovna, J. S. (2023). THE ROLE OF FOLK TALES AND EPIC MOTIVES IN THE POETRY OF USMAN AZIM. Open Access Repository, 9(4), 545-548.
4. Ikromjonovna, J. S. (2023). PEYZAJNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MOTIVNI ANGLATISHDAGI O'RNI. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1, 97-99.

Xulosa. XX asr so'nggi choragi o'zbek adabiy jarayonida badiiy tafakkur va estetik qarashlarning chuqur yangilanish davri bo'ldi. Bu davrda poeziya, ayniqsa, lirika insoniyat hayotidagi global muammolar — ekologik tanglik, tabiat bilan munosabatning buzilishi, ruhiy beqarorlik kabi holatlarni o'z badiiy talqin doirasiga kiritdi. Shu bois peyzaj lirikasida ilgari ko'proq tashqi go'zallikni ifodalovchi manzara unsurlari o'z mohiyatini o'zgartirib, ekologik, falsafiy va ijtimoiy mazmun bilan boyidi.

Mazkur tadqiqotda ko'rib chiqilgan Usmon Azim, Shavkat Rahmon, Xurshid Davron, Rauf Parfi, Omon Matjon ijodidagi tabiat tasvirlari o'zbek poeziyasida ekologik fikrlashning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Ularning har biri o'ziga xos poetik dunyoqarash orqali tabiatga bo'lgan munosabatni badiiy-falsafiy konsepsiya darajasiga ko'tardi.

Usmon Azim she'riyatida tabiat insonning ichki iztirob va umidsizlik manzarasi sifatida gavdalanadi. Tabiiy unsurlar orqali shoir insoniy tuyg'ular, jamiyatdagi begonalik va beqarorlik holatini ochadi. Shavkat Rahmon esa tabiatni ruhiy makon sifatida talqin etib, unda insonning borliqni anglash yo'lidagi falsafiy izlanishlarini ko'rsatadi. Uning she'rlarida shamol, yomg'ir, daraxt, dengiz kabi obrazlar inson qalbi bilan bevosita uyg'unlikda yashaydi.

Xurshid Davron lirikasi tarix va tabiatni bir butunlikda ko'radi. U milliy xotira, madaniy qadriyatlar va ekologik ongni birlashtirgan holda, tabiatni milliy o'zlik ramziga aylantiradi. Rauf Parfining poeziyasi esa ekologik falsafaning eng chuqur qatlamlarini ochib beradi: u tabiatni moddiy manzara emas, balki ruhiy mavjudot, inson qalbining ko'zgusi sifatida tasvirlaydi. Omon Matjon esa sahro, cho'l, shamol kabi timsollar orqali tabiat va inson birligini falsafiy ramz darajasiga olib chiqadi, ekologik muvozanatning buzilishi insoniyatning ma'naviy tanazzuli bilan bog'lanishini ifodalaydi.

Shu bilan, XX asr oxiri o'zbek poeziyasida tabiat va inson uyg'unligi masalasi badiiy tafakkurning markaziga ko'tarildi. Tabiat tasvirlari endilikda shoirning ichki dunyosini, jamiyatdagi muhitni, insoniyatning ekologik mas'uliyatini aks ettiruvchi poetik indikator sifatida xizmat qila boshladi. Bu esa o'zbek adabiy tafakkurining yangi bosqichga o'tganligini — ya'ni, tabiatni estetik ob'ekt sifatida emas, balki ijtimoiy va ma'naviy mavjudot sifatida idrok etish bosqichiga kirganligini anglatadi.

Mazkur evrilishlar o'zbek adabiyotida ekologik estetik tafakkurni shakllantirdi. Bu tafakkur shoirlar ijodida atrof-muhit muhofazasiga da'vat, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni tiklashga intilish, ruhiy poklanish va mas'uliyat tuyg'usini uyg'otish orqali namoyon bo'ldi. Aynan shu jihat XX asr so'nggi choragidagi peyzaj lirikasini avvalgi bosqichlardan tubdan farqlaydi.

Umuman olganda, mazkur davr poeziyasi o'zbek adabiyotining badiiy tafakkurida "ekologik ongning uyg'unlash davri" sifatida baholanishi mumkin. Bu davr shoirlari o'z asarlari orqali insonni tabiatning ajralmas bir bo'lak sifatida anglash, borliqni asrash, ruhiy uyg'unlash va ma'naviy mas'uliyatni targ'ib etish g'oyalarini ilgari surdilar. Natijada, peyzaj lirikasining poetik shakli ham, g'oyaviy yo'nalishi ham yangilandi.

Bugungi kunda ushbu davr poeziyasida ifodalangan ekologik motivlar va badiiy yondashuvlar zamonaviy o'zbek adabiyotida ham o'z aksini topmoqda. Ular ekologik muammolarni badiiy idrok etishning milliy modelini yaratgan, adabiyot va jamiyat o'rtasidagi aloqani yanada mustahkamlagan holda, badiiy tafakkurning ekologik paradigmasini shakllantirganini ko'rsatadi.

5. Quronov, S., & Yo'ldoshev, Q. (2018). O'zbek adabiyoti tarixi (Mustaqillik davri). O'zbekiston Milli universiteti nashriyoti, 145-167-bet.
6. Karimov, H. (2010). *O'zbek she'riyati poetikasi va tabiat obrazlari*. Toshkent: Fan.
7. Nazarov, S. (2018). Mustaqillik davri o'zbek she'riyatida ramziy talqinlar. Toshkent: Yangi asr avlodi.
8. Hayitmuradov, U. (2008). Zamonaviy she'riyatda ramziylik va uning ifodalanishi. Fan va turmush, 7, 33-37.
9. Омон Матжон. Танланган асарлар. — Т.: Адабиёт нашриёти, 2023. — Б.177
10. Шавкат Раҳмон. Абдиат оралаб. — Т.: Movarounnahr, 2012. — Б.61